

'Het rijk der jammeren'

De leprozerie Batavia te Suriname

'Nooit vergeet ik de eerste indruk, die Batavia op mij maakte, toen wij enige huizen waren binnengeleid en ik daar de verwoesting zag, welke door de melaatsheid in haar grootste woede wordt aangericht.'

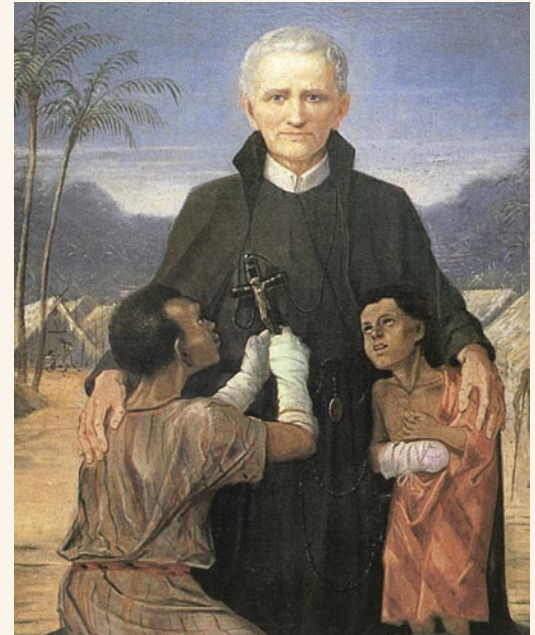
MICHEL BAKKER | Batavia ligt in het district Saramacca, aan de rechteroever van de Coppename, ten zuiden van de Coesewijnekreek, in totaal twintig uren varen van Paramaribo. Ongeveer twaalfeneenhalve kilometer ten zuiden van de monding staat daar naast een kaartstipje: 'oude Cacaogronde'. Het is de plaats waar van 1823 tot 1897 Suriname zijn melaatsen zou verzorgen. Pater Petrus 'Peerke' Donders zou er bijna dertig jaar werken. Bij de aanlegsteiger waarschuwde een zwart kruis de naderende bezoeker.

De tegenwoordige open bedevaartskapel. Philip Dikland ontwierp de kapel in 1997. In 2001 werd hij gebouwd en ingewijd. Het had aanvankelijk een vloer van schelpen. Al snel huisden daar echter sika's, een vilein soort zandvlooiën. Kerkgangers durfden de ruimte niet te betreden. Er is nu beton gestort. De dakvorm verwijst naar de 19de-eeuwse voorganger

Het begin | Ten behoeve van de lepralijders stelde in 1790 gouverneur Wichers een terrein aan de Saramaccarivier, bekend als de grond Voorburg, ter beschikking. Dit melaatsen-etablissement werd als leprozerie in 1791 in gebruik genomen. In 1823-1824 bracht men de melaatsenkolonie echter over naar Batavia, omdat de streek daar gezonder was en vooral omdat deze plaats verder van Paramaribo verwijderd was. Men meed lepralijders als de pest. In de geschiedenis van de plantagekolonie heeft de Coppename nauwelijks een rol gespeeld en pas in 1784 vermeldde J.C. Heneman de rivier op zijn kaart.

Op 27 januari 1830 werd de geestelijke verzorging van Batavia in het geheel toevertrouwd aan de R.-K. missie en in hetzelfde jaar vaardigde het gouvernement het bevel uit dat alle melaatsen van Suriname naar Batavia moesten worden vervoerd. Van 1826 of 1827 tot 1836 diende een eenvoudige pinahut daar tot kerk en pastorie. Weliswaar was pastoor Jacobus Grooff, de Apostel van de Melaatsen, in 1830 al begonnen met het bouwen van een heuse kerk, maar het zou door geldgebrek tot 7 februari 1836 duren vooraleer deze afgebouwd kon worden ingezegend. Het bovengedeelte van de kerk diende als pastorie, een ook elders in de Surinaamse districten toegepaste methode. De kerkklok hing in een dakruiter. Boven elk van de vier ingangen stond een zinsnede uit Mattheus: boven de hoofdingang - *De melaatschen worden gezuiverd*, aan de westzijde - *De lammen gaan*, aan de oostzijde - *De dooven hooren* en boven de poort naar de begraafplaats - *De dooden verrijzen*. Boven de hoofdingang stond verder het beeld van de H. Rochus, de patroonheilige van de kerk. Rochus geldt weliswaar als patroonheilige van de pestzieken, maar wordt meer in het algemeen aangeropen bij zweren en besmettelijke ziekten. Rochus verzorgde in de veertiende eeuw pestlijders, kwam zelf aan pest te lijden en overleed in 1327. De begraafplaats van Batavia lag achter de kerk. Aan weerszijden van het hoofdpad naar de rivier waren oranjestruiken geplant, terwijl het overige in de woorden van Grooff 'als een lusthof was aangelegd.' Bij de rivier stonden twee kleine kanonnen 'om de een of andere feestelijkheid op te luisteren'. Aan de rivier bevond zich nog een in 1841 opgericht Maria-kapelletje, de Onze Lieve Vrouw Behoudeniser Kranken. Omstreeks 1840 stierven er maandelijks tien melaatsen en werden er evenzoveel nieuwe zieken aangevoerd.

Peerke Donders op zestigjarige leeftijd met twee van zijn beschermelingen. Door de schilder Albin Windhausen

In 1844 werd Batavia een vaste missiestatie, hetgeen betekende dat er altijd een priester aanwezig was. De eerste pastoor was Heinink. Met enige stelligheid wordt beweerd dat hij in 1849 werd vergiftigd. Heinink's graf ligt in ieder geval nog altijd te Batavia, te samen met pater Jan Bakker die zelf melaats werd. Heinink nam naast de geestelijke bediening ook tijdelijk het wereldlijk beheer van de gemeente Batavia waar. Het was toen dat 'zekere Andries, die zijne godsdienstplichten verwaarloosde, zich aan euvelheden en dronkenschap, oproer, ontucht en afgoderij schuldig maakte' en hij met de edelmoedige pastoor in aanvaring kwam. Heinink had de korjaal van Andries waar regelmatig 'dram' mee werd binnenge-smokkeld namelijk onklaar laten maken. Als wraak zou Andries de melk van de pastoor vergiftigd hebben waardoor deze na drie dagen maagkrampen op 18 oktober overleed, zo luidde althans de versie van tweederde van de bevolking van Batavia.

Peerke Donders | Op 27 oktober 1809 werd aan de Heikant te Tilburg Petrus Norbertus Donders geboren. Vader Arnold Donders werkte er als huiswever voor een Tilburgse lakenfabriek. In september 1842, één jaar na zijn priesterwijding, kwam Petrus in Suriname aan. Vlak na het midden van de negentiende eeuw benoemde men hem tot pastoor van Batavia. Toen de Redemptoristen in 1865 de zorg voor de gemeente overnamen, sloot hij zich bij de paters aan en trad op

24 juni 1867 tot deze congregatie toe. Naast befaamd voor zijn zorg voor de melaatsen staat hij bekend als een van de eerste priesters die nauwe contacten had met de binnenlandse inheemsen (indianen). Donderskamp aan de Arawararivier is naar hem genoemd. Pastoor Donders zette zich met korte onderbrekingen tot zijn dood in voor de zieken te Batavia. Hij bezocht dagelijks de melaatsen, verbond en waste hun wonden en deelde met hen zijn eigen voedsel en kleding. Naast het verlenen van zielzorg trachtte Donders de algehele levensomstandigheden te verbeteren. Hij bepleitte bij het gouvernement een betere hygiëne. Hij slaagde in zijn opzet. Door zijn toedoen kregen de hutten houten vloeren en kregen de patiënten bedden. Belangrijk ook met het oog op besmetting, maar evenzeer belangrijk in de beleving van de leprozen: de overledenen zouden voortaan in lijkkisten ter aarde worden besteld. Ook zorgde hij voor de komst van gezond dienst- en verplegend personeel en regelde hij het vertrek van gezonde kinderen om buiten Batavia een opvoeding te krijgen. A. van Hasselaar, een lid van het *Collegium Medicum* te Paramaribo bezocht Batavia in 1835. In de *Beschrijving der in de kolonie Suriname voorkomende Elephantiasis en Lepra* schrijft hij: “Het is onmogelijk zich een denkbeeld te vormen van de monsters die wij daar aantreffen. Wij vonden er wier lichamen zodanig met grote,

opgezette knobbels waren overdekt, dat de huid meer naar de bast van een oude wilgenbom dan naar het bekleedsel van een mens geleek. Er waren er verscheidenen, die noch handen noch voeten meer hadden. Het grootste gedeelte van het gehemelte en neusbeenderen verloren zijnde, waren de stemmen zo hees, dat het geluid dat zij voortbrachten onverstaanbaar was, zodat men geen woordenklank kon onderscheiden. (...) In één woord, het was de grootste verwoesting in menselijke lichamen, die ik ooit in mijn leven gezien heb en er nooit meer hoop te zien. De stank in de huizen bij enigen was zo verschrikkelijk, dat enige heren der commissie naar buiten vluchtten om te braken. Wij waren allen verblijd deze onaangename taak te hebben afgedaan en verlangden nu niets meer dan zo spoedig mogelijk dit rijk der jammeren te verlaten.”

Op 1 januari 1887 werd pater Peerke Donders ernstig ziek. Niet lepra maar een nierontsteking werd hem noodlottig. Twee weken later ontsliep hij op een vrijdagmiddag. Hij had toen 44 jaar in Suriname gewoond en gewerkt, waarvan hij er bijna 30 op Batavia had doorgebracht. Zijn tijdelijk graf te Batavia is in 1900 overgebracht naar de Petrus en Paulus kathedraal aan de Gravenstraat te Paramaribo. Na aanvankelijk achter de sacristie ‘gerust’ te hebben vond Peerke Donders in 1921 zijn definitieve plaats in de kathedraal voor het St. Jozefaltaar. Als cenotaaf herinnert te Batavia een stenen kruis aan de inmiddels op 23 mei 1982 zaligverklaarde pater.

Batavia | In het oude Batavia leefden de melaatsen met zijn vieren in eenvoudige huisjes aan het toenmalige hoofdpad van de rivier naar de kerk of aan een van de zijweggetjes. Kerk en latere dokterswoning bouwde men ‘op de loef’ ten opzichte van dit oudste deel. Zowel de huisvesting als de verzorging van de melaatsen liet veel te wensen over. Met de komst van de heer Deutschbein als geneesheer in 1850 verbeterden de medische omstandigheden. Hij overleed echter al in 1851 en J.K. Ooykaas nam het daaropvolgende jaar de positie van medicus over. In een ‘geneeskundig verslag’ geeft hij een opgave over 1 januari 1853. Het onderscheid tussen vrijen en slaven

Situatie der gebouwen op het etablissement Batavia naar de kaart van den Opzichter 1e Klasse bij het Bouwdepartement W.L. Loth. November 1874.

De kerk en de dokterswoning van Batavia omstreeks 1860. Aquarel door L. Springer jr.

| Surinaams Museum

De weidse Coppenerivier | Foto: Michel Bakker

werd blijkbaar ook onder de leprozen doorgezet: 5 gezonde vrije mannen, 3 gezonde vrije vrouwen, 22 besmette vrije mannen, 3 besmette vrije vrouwen, 36 gezonde slaven, 44 gezonde slavinnen, 133 besmette slaven, 155 besmette slavinnen, 16 suspecte slaven, 5 suspecte slavinnen, 41 ongezonde (maar geen leprabesmetting) slaven en evenveel dito slavinnen. Een onderscheid dat zich ook in de behuizing uitte: 'De woningen der bevolking bestaan, uitgenomen die van den Heer Directeur, Priester en Geneesheer uit Pinahutten voor de gezonde en besmette slaven en slavinnen, terwijl de vrije besmettelingen in palissadenwoningen [wonen], welke door planken zijn bevloerd en bezolderd, alsmede door singels gedekt. Eenigen vrije besmettelingen hebben hunne eigen woningen laten bouwen bestaande uit palissaden huysen met planken bevloerd en bezolderd doch door pina gedekt in twee vertrekken verdeeld en van eene galerij voorzien.' Pinahutten ontleen hun naam aan de lokale palmbloem, waarvan zowel het gebladerte als het hout bij de huttenbouw werd gebruikt.

Een kaart van W.L. Loth in het archief van de Dienst der Domeinen geeft de latere situatie in 1874 nauwkeurig weer. De kerk met inbandige pastorie mat 19 bij 10 m, de benedenverdieping had "een Kerkruim, een Sacristy en een biechtkamer", het schooltje 6 bij 4 m. De dokterswoning lag ongeveer 75 m ten westen van de kerk en was 14 bij 11 m groot. Het etablissement was aan de rivierzijde 330 m breed en liep van de Lazaruskreek (ook Lazaretkreek) aan de zuidzijde tot de zogeheten loostrens aan de noordzijde. De gemiddelde diepte van het bebouwde deel beliep 150 m. Zowel de kerk, de dokterswoning als diens bediendewoningen waren op de schelprijs gebouwd. De melaatsen verbleven in ongeveer vijftig uit palissaden opgebouwde hutten met een troelidakbedekking. Deze hutten waren ongeveer 4 bij 6 meter groot en stonden in het zuidwestelijk deel van Batavia. In het noordoostelijk deel stond de directeurswoning van 10 m in het vierkant, een levensmiddelenmagazijn en een strafcel. Ook waren er op dit deel van de rits vijf blokoningen van 20 bij 5 m. Er waren verder trezen waaroverheen vlonders lagen, een waterput en nog verspreid liggende palissadehutten. Naast de Lazaruskreek bevond zich het ziekenhuisje van 13 bij 8 m, de twee bouwlagen daarvan hadden elk vier vertrekken. In april 1868 werd de opzichter Daniel Sanchez van het Bouwdepartement naar Batavia gezonden om een opname te doen van de benodigde herstelwerkzaamheden aan kerk en hospitaal. Hij leverde een gedetailleerd rapport met kostenbegrotingen in, waarin hij als alternatief voorstelde het ziekenhuis geheel te vernieuwen. Het bouwdepartement vervaardigde daarop een ontwerp voor een nieuw ziekenhuis met kostenbegroting. Dit werd klaarblijkelijk niet goedgekeurd, want op 9 juli 1868 volgde een resolutie, waarbij alleen opdracht werd gegeven tot herstel van het kerkgebouw. Het ziekenhuis moest men te Batavia maar zelf zien op te kalefateren. Sanchez beschrijft de ziekenboeg als: 'Het geheel gebouw ziet er zeer bouwvallig uit; zoowel door lekkage en verrotting alsmede door den ondragelijken stank is zij onbewoonbaar.' Sanchez bepleit vervanging: 'Nemen we vooral in aanmerking dat de reparatiën daar ter plaatse moe-

ten geschieden, terwijl een nieuw gebouw alhier kan worden pasklaar gemaakt en te Batavia opgezet. Timmerlieden gene- gen om te Batavia te werken zullen geen minder dag loon dan f 2,- eischen.' Met betrekking tot het dak van de kerk: 'De singels op het dak zijn grootendeels door omhanging weder te gebruiken. Op de begroting van kosten is een 3000-tal uitgetrokken tot opvulling en vervanging van slechte. Voor de godsdienstoefeningen is het nogal storend dat de bovenver- dieping van het kerkgebouw bewoond wordt.'

Het vertrek | In 1895 opende Mgr. W. Wulfingh C.Ss.R als Hoofd van de Rooms Katholieke Missie van Suriname ten behoeve van lepralijders de St. Gerardus Maillella Stichting aan de Gravenstraat te Paramaribo, waar de melaatsen konden worden verpleegd door de zusters van de congregatie van O.L.V. Moeder van Barmhertigheid te Tilburg, ook wel liefdezusters van Tilburg genoemd. In 1897 sloot Batavia en was het gedaan met de daar 'fraai door het lover schitterende witte daken.' Er was destijds bij de zieken geen enkele onwil- ligheid Batavia te verlaten, 'wel kostte het velen, die jaren op Batavia hadden doorgebracht, hun zo dierbaar plekje grond, waar zij, gelijk ze zeiden, hun handen of voeten (...) begraven hadden, te verlaten.' De dag voor vertrek kreeg iedere man- nelijke verpleegde één fles bier en ieder vrouw een half flesje inlandse likeur met een kleine hoeveelheid kersenlimonade. Het gouvernement richtte in datzelfde jaar te Groot-Chatillon aan de Surinamerivier ook een nieuw etablissement in waar men zelfs over een speciale 'verbrandingsoven voor pluksel- verbanden' beschikte. In 1899 volgde dan nog Bethesda voor de protestantse melaatsen, een vestiging waarbij de Evangelische Broedergemeente nauw betrokken was. Bethesda lag naast de gouvernementsleprozerie. In 1972 werden de voorzieningen te Groot-Chatillon opgehe- ven. Een jaar eerder was de leprapolikliniek uit 1927 geïncor- poreerd in de Dermatologische Dienst. Majella heeft tot 1963 als leprozerie gediend. Het jaar daaropvolgend werden de laatste vier patiënten overgebracht naar Groot Chatillon.

Nog altijd worden er door de Pater Albrecht Stichting ter ere van Petrus Donders bedevaarten naar het voormalige melaatsendorp Batavia georganiseerd. Over de weg bereikt men vanuit Paramaribo het plaatsje Boskamp, ooit een bedrij- vige plek aan de oostkant van het veer over de Coppename, maar na de bouw van de brug een wat treurige groep nering- doenden aan een nutteloze aanlegbrug. Geheel zonder nut is de brug nu ook weer niet want hij doet dienst als hengelpiek en steiger voor de korjalen stroomopwaarts richting Batavia. Daar aangekomen meldt men zich eerst bij het dorps hoofd, die de bezoeker in het tropisch zwampbos in uitstekend Nederlands zal aanspreken. Wandelend over de nette paden wordt de bezoeker op de voet gevolgd door een Surinaams parelhoen. Het is doodstil. Enig ontzag boezemt de plek nog altijd in. In het jaar 2009 viert men de 200ste geboortedag van Peerke Donders, het streven is dat de Tilburger in dat jaar heilig wordt verklaard. ■

Met dank aan Philip Dikland, Jos Janssens, Joop Vernooij en Han Vrans. Michel Bakker is klassiek archeoloog en architectuurhistoricus.